

ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΘΑΛΨΗ ΤΩΝ ΟΡΦΑΝΩΝ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Δήμητρα ΚΑΥΚΑ, Δρ Π.Τ.Π.Ε. Πανεπιστημίου Θεσσαλίας - Δημήτριος ΣΑΚΚΗΣ,
Καθηγητής Π.Τ.Π.Ε. Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Αμέσως μετά την απελευθέρωση, παρατηρείται στροφή προς μια προνοιακή πολιτική, της οποίας φορείς είναι η πολιτεία και, ως ένα βαθμό, η ιδιωτική πρωτοβουλία.

Η προνοιακή πολιτική θα εκφραστεί έμπρακτα κατά την Καποδιστριακή περίοδο με την αποκατάσταση των ορφανών παιδιών και θα συνεχιστεί και κατά την Οθωνική περίοδο.

Έτσι, οι πρωτοβουλίες και οι δραστηριότητες που αναπτύχθηκαν σε δημόσιο και ιδιωτικό επίπεδο είχαν συνέπεια τη διαμόρφωση μιας νέας κοινωνικής κουλτούρας, αλλά και την εδραίωση ενός νέου τύπου κοινωνικών αξιών.

Στον ορίζοντα αυτής της θεματικής, κινείται και η συγκεκριμένη εργασία, αντικείμενο της οποίας είναι η εξέταση των παραγόντων και των συνθηκών, κάτω από τις οποίες λειτούργησαν τα ορφανοτροφεία της ελεύθερης Ελλάδας. Ειδικότερα, θα εξεταστούν ζητήματα σχετικά με τις εκπαιδευτικές και κοινωνικές κατευθύνσεις των εν λόγω ιδρυμάτων, τις δωρεές και τις προσφορές προς αυτά, καθώς και θέματα που αφορούν την οργάνωσή τους.

ABSTRACT

After the Liberation of Greece there has been noticed a shift towards a provisional policy whose institutional framework was the State and, to some extent, private initiatives. Thus, during the Kapodistrian era, the Greek Government had actually expressed its strong will in supporting orphan children. This effort was also continued during the Otto period.

The initiatives and the activities that have been developed on a public and private level resulted not only in the formation of a new social culture, but also in consolidating a new form of social values.

In the horizon of this thematic moves this particular work, whose object is the examination of factors and conditions, under which the orphanages of free Greece run. Specifically, there will be examined issues related with the educational and social directions of the aforementioned institutions, the donations and offers to them, as well as subjects concerning their organisation.

1. Οι πρώτες προσπάθειες για τη σύσταση και λειτουργία Ορφανοτροφείου στα μετεπαναστατικά χρόνια

Η προνοιακή πολιτική που αναπτύσσεται στον Ελληνικό χώρο, αμέσως μετά την απελευθέρωση, είναι σημαντική και ενδιαφέρουσα. Η περίθαλψη και παροχή ίσων εκπαιδευτικών ευκαιριών σε όλες τις κοινωνικές ομάδες αποτέλεσε εκπαιδευτική και πολιτική κατεύθυνση, με απώτερο σκοπό την απόδοση κοινωνικής δικαιοσύνης μέσω της εκπαίδευσης. Οι πρωτοβουλίες και οι δραστηριότητες που αναπτύχθηκαν σε δημόσιο και ιδιωτικό επίπεδο, είχαν αποτέλεσμα τη διαμόρφωση μιας νέας κοινωνικής κουλτούρας, αλλά και την εδραίωση ενός νέου τύπου κοινωνικών αξιών.

Μετά την απελευθέρωση, η χώρα που, έχει, ήδη, υποστεί τις συνέπειες από τον μακροχρόνιο αγώνα για Ανεξαρτησία, προσπαθεί να ανασυγκροτηθεί. Οι απόκληροι αγωνιστές και η φτώχεια που κυριαρχεί, σε συνδυασμό με τις καταστροφές που έχουν συντελεστεί, διαμορφώνουν την πραγματικότητα των πρώτων μετεπαναστατικών χρόνων. Πεινασμένοι, χήρες και ορφανά συνιστούν ένα μείζον κοινωνικό πρόβλημα σε μια χώρα, που μόλις έχει αρχίσει να συγκροτείται.

Σε όλη τη χώρα ένας μεγάλος αριθμός άπορων και ορφανών παιδιών ζούσαν σε συνθήκες εξαθλίωσης. Ακόμη και στην πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους παρατηρείται συρροή

πλήθους εξαθλιωμένων και άπορων ανθρώπων, αναπήρων, χηρών και ορφανών παιδιών. Η φτώχεια και η εξαθλίωση εγγράφονται και στο αθηναϊκό τοπίο (Κορασίδου, 2000:24).

Στην αντιμετώπιση του κοινωνικού αυτού προβλήματος στράφηκε η ελληνική πολιτεία, ήδη, από τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια. Η κυβερνητική πρόνοια θα λάβει τη μορφή χορήγησης μικρών χρηματικών βοηθημάτων (Κορασίδου, 2000:41). Η χορήγηση των βοηθημάτων αυτών σε παλαιούς αγωνιστές, χήρες και ορφανά, τραυματίες και αναπήρους, αποσκοπούσε, πρωτίστως, στην ικανοποίηση της ανάγκης για επιβίωση, σε μια χώρα καθημαγμένη από τον μακροχρόνιο πόλεμο.

Τα πρώτα ιδρύματα που συστάθηκαν για τα ορφανά παιδιά αποτέλεσαν ένα προστατευτικό καταφύγιο που θα τους προσέφεραν στοργή και ασφάλεια. Μέσα από το πρόγραμμά τους θα επιχειρήσουν να καλύψουν ένα ευρύ φάσμα της κοινωνικής πρόνοιας και να οργανώσουν, στο μέτρο του δυνατού, συνθήκες υγιούς διαβίωσης και εκπαίδευσης των υποτρόφων. Έτσι θα επιδοθούν στο έργο της μετάδοσης των κυρίαρχων κοινωνικών αξιών και συμπεριφορών, προκειμένου να επιτευχθεί η κοινωνική ισορροπία (Κορασίδου, 2000:81).

Η καταστολή της επαιτείας, η περίθαλψη των απόρων, των βρεφών και των ορφανών παιδιών, συνιστούν πρώιμες μορφές προνοιακής πολιτικής.

Ήδη, από την Καποδιστριακή περίοδο τα ορφανά παιδιά αποτέλεσαν μέρος του προβλήματος που συνέθετε την κοινωνική πραγματικότητα. Έτσι, η Ελληνική Πολιτεία θα εκφράσει εμπράκτως τη βούλησή της για την αποκατάστασή τους. Πρόκειται για μια προσπάθεια που συνεχίζει και κατά την Οθωνική περίοδο.

Στην εργασία μας εξετάζουμε τους παράγοντες και τις συνθήκες, κάτω από τις οποίες λειτούργησαν τα κρατικά ορφανοτροφεία της ελεύθερης Ελλάδας. Ειδικότερα, εξετάζονται ζητήματα σχετικά με τις εκπαιδευτικές και κοινωνικές κατευθύνσεις των εν λόγω ιδρυμάτων, τις δωρεές και τις προσφορές προς αυτά, καθώς και θέματα που αφορούν την οργάνωσή τους.

Η μέριμνα για τα ορφανά παιδιά αποτέλεσε πολιτική κατεύθυνση και στόχο της κοινωνικής πολιτικής του νεοσύστατου κράτους. Φιλοδοξία του συγκεκριμένου εγχειρήματος ήταν η εγκαθίδρυση ενός συστήματος πρόνοιας, το οποίο, συνεπικουρούμενο από την εκπαίδευση, θα συνέβαλε στην εδραίωση ενός κοινωνικού κράτους και στην άμβλυση φαινομένων κοινωνικής παθογένειας.

Με την άφιξη του Καποδίστρια, το 1828, οι πρώτες ιδέες για την εξασφάλιση στέγης και παροχής παιδείας σε παιδιά μπαίνουν σε εφαρμογή. Ο Πόρος, Η Αίγινα και το Ναύπλιο θα αποτελέσουν τόπους φιλοξενίας των ορφανών και ταλαιπωρημένων παιδιών. Στην κρατική πρόνοια για το παιδί, που έχει αρχίσει να εφαρμόζεται κάτω από αντίξοες συνθήκες, τα κτήρια των μονών θα δώσουν μια πρόχειρη λύση στο στεγαστικό πρόβλημα.

Έτσι, το πρώτο προσωρινό Ορφανοτροφείο συστάθηκε και λειτούργησε στον Πόρο, σε πρόχειρες καλύβες που στήθηκαν στο προαύλιο της εκεί μονής (Καλλιγά, 1990: 59). Η πολιτεία επιχορηγούσε το μοναστήρι για τη λειτουργία του ορφανοτροφείου με 300 γρόσια το μήνα (Ληξουριώτης, 1986: 61&140). Από έκθεση του Ορφανοτροφείου Αίγινας, το 1833, πληροφορούμαστε ότι τα παιδιά που φιλοξενήθηκαν στον Πόρο αποτέλεσαν, σύμφωνα με τις πηγές την «πρώτη ζύμη των υποτρόφων» της Αίγινας. Πρόκειται, συνεχίζει η πηγή για «τα λεγόμενα ψυχοπαίδια, μεράκια δηλ., ακολουθούντα έκαστον εκάστω στρατιώτη υπηρετούντα αυτοίς και συμπράττοντα τας μεγαλυτέρας αταξίας» (Γ.Α.Κ., Θ. 170, Φ.13, Έκθεσις του εν Αιγίνοις Ορφανοτροφείου).

Στον Πόρο, το Ορφανοτροφείο φιλοξένησε διακόσια περίπου μικρά παιδιά, που διδάσκονταν μαθήματα του αλληλοδιδασκτικού από τον Γεώργιο Κλεόβουλο.

Στην ίδια κατεύθυνση, κινήθηκε και η προσπάθεια για τη σύσταση δύο ακόμη ορφανοτροφείων, πτωχοκομείων. Το ένα συστάθηκε και λειτούργησε στο Ναύπλιο. Σ' αυτό «συνηθροίζοντο οι από της επαρχίας της Πελοποννήσου και της άλλης επικρατείας ορφανοί και πτωχοί παίδες, διδασκόμενοι δια της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου τα πρώτα γράμματα». Το άλλο συστάθηκε στην Αίγινα σε Μετόχιο Μοναστηρίου, στο οποίο και «κατετάχθησαν τα από της Αιγυπτιακής αιχμαλωσίας ελευθερωθέντα παρά της φιλανθρώπου Γαλλικής αυλής εκατόν περίπου τον αριθμόν μεράκια, εκ διαφόρων μερών της Ελλάδος» (Γ.Α.Κ., Θ. 170, Φ.13, Έκθεσις του εν Αιγίνοις Ορφανοτροφείου, απ' αρχής αυτού μέχρι τη σήμερον).

Η κρατική προνοιακή δραστηριότητα στα χρόνια του Καποδίστρια υπήρξε σημαντική, δεδομένης της οικονομικής κατάστασης που βρισκόταν η χώρα. Το προσωπικό ενδιαφέρον του Καποδίστρια για την υγιεινή και τη σωστή διαβίωση των ορφανών αποτυπώνεται στις οδηγίες που απέστειλε στους υπεύθυνους του ιδρύματος το 1828, όπου και περιγράφει την ενδυμασία και τη φροντίδα που έπρεπε να επιδεικνύουν απέναντι στους τροφίμους: «Ο κ. Καλλέργης θέλει σας δώσει την ενδυμασίαν των διαπιστευμένων εις υμάς παιδίων, τούτέστι μίαν φουστάνελαν, δύο υποκάμισα, δύο βρακία, εν ζευγάριον παπουκίων, έν φέσιον, μίαν καπόταν, και μίαν ζώνην. Πριν τα ενδύσετε πρέπει να κουρευθώσι και να πλυθώσι καλώς (...). Η υπηρέτρια θέλει τα πλύνει. Τας καπότας των να αερίζωσι καθ' εκάστην μόνα των, και έπειτα να τας κρεμάσιν εις καρφίον, δείχνον τον τόπον εκάστου. Αι κλίνας των να είναι από άχυρον ή φύλλα ξηρά ικανώς, το προσκεφάλαιον μία πέτρα, και σκέπασμα η καπότα. Τα πρώτα κουρέλια των, αφού πλυθώσι, να φυλαχθώσι καλώς κατά μέρος εις δέμα φέρον τον αριθμόν και το όνομα εκάστου παιδίου (Δημαράς, 1986:19).

Τα δεδομένα της έρευνας μάς αποκαλύπτουν σημαντικά στοιχεία για τη φυσική κατάσταση των παιδιών που φιλοξενήθηκαν στο μετόχι της μονής, στην Αίγινα. Από έκθεση που υπογράφει η επιτροπή του Ορφανοτροφείου, πληροφορούμαστε ότι πολλά παιδιά προερχόμενα από την Αίγυπτο, «έφερον μεθ' εαυτόν εις το κατάστημα και άλλα πάθη κολλητικά, και το χειρίστον πάντων την ενδημούσαν εις Αίγυπτον οφθαλμίαν, από την οποίαν εβλάφθησαν πολλοί, και ετυφλώθησαν διόλου περί τους τεσσαράκοντα των οποίων τινές απέθανον, οι δε λοιποί διωρίσθησαν εις διάφορα Μοναστήρια της επικρατείας δια να τρέφονται και να περιθάλλονται» (Γ.Α.Κ.,Θ.170,Φ.13, Έκθεσις του εν Αιγίνοις Ορφανοτροφείου, απ' αρχής αυτού μέχρι τη σήμερον).

Η ίδια κατάσταση συνέχισε να υφίσταται και κατά την Οθωνική περίοδο, όπως προκύπτει από ονομαστική κατάσταση ορφανών. Στις λεπτομερείς καταχωρήσεις των στοιχείων για κάθε ορφανό ο ιατρός του ιδρύματος Ιωάννης Ολύμπιος διαγνώσκει «λευκώματα και εις τους δύο οφθαλμούς, εμποδίζοντα πολύ την όρασιν». Καταγράφουμε και κάποιες άλλες παρατηρήσεις του: «Εμπορεί να απέλθη εις μοναστήριον ή εις την πατρίδα του». «Ο δεξιός οφθαλμός του ολότελα άχρηστος και ο αριστερός του πολύ περιορισμένος την όρασιν». «Τυφλός ολότελα». «Εμπορεί να απέλθη εις μοναστήριον», κ.λπ. (Γ.Α.Κ., Θ. 170, Φ.13, έγγρ. αριθ. 766, 26 Ιουνίου 1833, κατάλογος των ορφανών).

Τα ιδρύματα αυτά θα παρέχουν στέγη στα ορφανά παιδιά μέχρι το 1829, οπότε και οικοδομήθηκε στην Αίγινα κτήριο που προοριζόταν για τη στέγασή τους. Πρόκειται για νεόδμητο, ευρύχωρο και δώροφο οικοδόμημα, το οποίο καλλωπίσθηκε με δενδροστοιχίες στο αύλειο χώρο του προκειμένου να προσφέρει όσο το δυνατόν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης στους υποτρόφους του (Μπαλάνος, 1919:24 & Ληξουριώτης, 1986: 140).

Το Ορφανοτροφείο της Αίγινας θεμελιώθηκε στις αρχές Μαΐου του 1828 και η οικοδόμησή του περατώθηκε το Φεβρουάριο του 1829. Το ίδρυμα θα συνεχίσει να λειτουργεί στην Αίγινα μέχρι το 1834, οπότε και ως έδρα του ορίσθηκε το Ναύπλιο, όπου και θα στεγασθεί στο αρχαίο στρατιωτικό σχολείο, ενώ αργότερα θα ενοικιαστεί ιδιωτική κατοικία, προκειμένου το ίδρυμα να καλύψει τις καιρίες στεγαστικές ανάγκες του (Ραγκαβής, 1894:370).

Από τις αρχές Μαρτίου του 1829, στο νεόκτιστο κτήριο της Αίγινας θα συγκεντρωθούν ορφανά διαφόρων ηλικιών και των υπολοίπων ιδρυμάτων, ο αριθμός των οποίων θα ανέλθει στους πεντακόσιους,.

Η λειτουργία του ιδρύματος απαιτούσε εκείνη την οργανωτική δομή που θα συνέβαλε, σύμφωνα με τους επαίοντες, στην αποτελεσματικότητά του: Δημιουργήθηκαν λόχοι υποτρόφων και βαθμίδες υπαλλήλων. Οι υπότροφοι του καταστήματος διαιρέθηκαν σε λόχους. Κάθε λόχος περιλάμβανε εβδομήντα υποτρόφους και τον συγκροτούσαν δύο κλίνες των τριάντα πέντε υποτρόφων. Επιπλέον, σε κάθε λόχο διορίσθηκε ένας λοχαγός, ένας υπολοχαγός, και τέσσαρις δεκανείς όλοι ανεξαιρέτως άμισθοι που ανήκαν στην κατηγορία των πλέον ηλικιωμένων υποτρόφων. Στην επιμέρους αυτήν δομή του ιδρύματος, την επιστασία ασκούσε ένας γενικός επιστάτης και δύο ή τρεις επιστάτες «μίσθιοι», ιεραρχικά κατώτεροι. Η γενική διεύθυνση του καταστήματος ανήκε σε μια τριμελή επιτροπή, ελεγκτικό όργανο της οποίας ήταν η Κυβέρνηση. Παράλληλα, οργανώθηκαν κατηγορίες βοηθητικού προσωπικού, οι οποίες επιφορτίσθηκαν με συγκεκριμένες αρμοδιότητες. Διορίσθηκε ένας οικονόμος, ένας Γραμματέας, ένας φροντιστής, δύο αποθηκάριοι, ένας χειρομύλης και

κοσκιμιστής, τρεις αρτοποιοί, δύο μάγειροι, ένας υδροφόρος, και δύο υπηρέτες του μαγειρείου, τρεις τραπεζάριοι, ένας φρεαντλής, ένας κηπουρός, ένας θυρωρός, ένας ιματοφύλακας, οκτώ πλύστρες, ένας γιατρός, δύο νοσοκόμοι και ένας εφημέριος (Γ.Α.Κ., Θ. 170, Φ.13, Έκθεσις του εν Αιγίνις Ορφανοτροφείου, απ' αρχής αυτού μέχρι τη σήμερον).

Στόχος του ορφανοτροφείου ήταν η περίθαλψη και η εκπαίδευση των ορφανών, με τη μορφή κλειστού ιδρύματος εκπαίδευσης και κοινωνικοποίησης (Μπαμπούνης, 1999:148). Στο πλαίσιο αυτό, θα γίνει προσπάθεια διαμόρφωσης ενός προγράμματος εκπαίδευσης, σύμφωνο με τις ανάγκες των τροφίμων και της πρακτικής-επαγγελματικής εκπαίδευσης, με στόχο την κοινωνική αναβάθμιση και επαγγελματική αποκατάστασή τους. Παράλληλα, προσελήφθησαν ένας δάσκαλος της Ιεράς Κατηχήσεως, ένας της Ευρωπαϊκής Μουσικής, ένας ράπτης, ένας βιβλιοδέτης, ένας ξυλουργός, ένας παιδοτρίβης, διδάσκαλος της ζωγραφικής, της αριθμητικής, καθώς και διδάσκαλος της ελληνικής γλώσσας. Στις αρχές Απριλίου του 1832, το ίδρυμα φιλοξενούσε τριακόσιους είκοσι υποτρόφους.

2. Η λειτουργία του κρατικού Ορφανοτροφείου κατά την Οθωνική περίοδο.

2.1 Αιτήματα για περίθαλψη των ορφανών

Η παροχή περίθαλψης και εκπαίδευσης αποτέλεσε, και κατά την Οθωνική περίοδο, στόχο του ιδρύματος. Τα στοιχεία που προκύπτουν από τη διερεύνηση των πηγών στα Γενικά Αρχεία του Κράτους καταδεικνύουν, σε μεγάλο βαθμό, ότι στο υποσυνείδητο του ενδεούς και απλού λαού η ανάγκη για περίθαλψη ήταν άμεσα συνδεδεμένη με την παροχή παιδείας και εκπαίδευσης. Η συγκεκριμένη ιδεολογική διάσταση του θέματος αναδεικνύει την τάση απλού λαού για πολιτισμική αναβάθμιση, σε μια περίοδο ένδειας και ανασυγκρότησης της χώρας (Σακκής, 2001).

Όπως συνάγεται από τα στοιχεία του αρχαιακού υλικού, το Ορφανοτροφείο της Αίγινας φιλοξενούσε ορφανά και από τους δύο γονείς, ή ορφανά από πατέρα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι επιστολές μητέρων και συζύγων αποθανόντων πολεμιστών, προς τον έφορο του Β. Ορφανοτροφείου, με τις οποίες επιστολές παρακαλούν για την ένταξη των παιδιών τους στο ίδρυμα. Για λόγους οικονομίας, θα αρκεστούμε, σε κάποια παραδείγματα από τις αδιερεύνητες πηγές: «Η υποφαινομένη χήρα, έχουσα υιόν δεκαετή, του οποίου ο πατήρ πληγωθείς από τους εχθρούς εις την μάχην των Αθηνών μετά παρέλευσιν καιρού απέθανε. Εγώ δε μη δυναμένη να τον θρέψω μήτε να τον παιδεύσω προστρέχω εις το έλεος του Μεγαλειοτάτου βασιλέως μας δια να γίνη οίκτος και εις εμέ την δυστυχή να καταταχθή ο ρηθείς υιός μου εις τον χορόν των υποτρόφων του Β. ορφανοτροφείου...» (Γ.Α.Κ., Θ. 171, Φ.1, έγγρ. με αριθ. πρωτ. 309, 24 Ιουνίου 1837, εν Ναυπλίω, επιστολή της Μαρίας Ιωάννη Σμυρναίου προς τον Έφορο του Β. Ορφανοτροφείου).

Ενδιαφέρον, επίσης, παρουσιάζει επιστολή της Αρχοντούλας Ιωάννου, για την επιθυμία της να ενταχθεί το ανήλικο παιδί της για τους λόγους που επικαλείται στην επιστολή της: «Η υποφαινομένη γεννηθείσα εις Πορταριάς της Ζαγοράς, κατά το 1780 έτος, και μεταβάσα παιδιόθεν εις Κωνσταντινούπολιν, διέμεινα εκεί μέχρι της Επαναστάσεως. Τότε κατέφυγα εις Σεβαστούπολιν της Ρωσίας και μετά τινά έτη χηρεύσασα, εδοκίμασα πολλάς ταλαιπωρίας, δια να θρέψω το μόνον μου ανήλικον παιδίον (...). Επιθυμούσα δε να μη μείνη το παιδίον μου εις ξένην γην, κατέβην εις την ελευθέραν Ελλάδα (...). Ξένη πτωχοτάτη και παντέρημος δεν δύναμαι να θρέψω και να αναθρέψω το ορφανόν μου (...). Διό και παρακαλώ θερμώς την Β. ταύτην Γραμματείαν να ευσπλαχνισθή και εμένα και αυτόν και να το εισάξη εις το Ορφανοτροφείον ...» (Γ.Α.Κ.,Θ. 171, Φ.1, έγγρ. με αριθ. πρωτ. 24952, 25 Αυγούστου 1837, εν Αθήναις, επιστολή της Αρχοντούλας Ιωάννου προς τον Έφορο του Β. Ορφανοτροφείου).

Δεν λείπουν, όμως, και επιστολές ορφανών παιδιών προς τις αρμόδιες αρχές, τις οποίες και παρακαλούν να ενταχθούν στο Ορφανοτροφείο. Σε πολλές από αυτές τις επιστολές, επικαλούνται τη θυσία του πατέρα τους για την πατρίδα, καθώς και τα ηθικά πλεονεκτήματα που θα συνέβαλαν στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς τους από το ορθόδοξο πνεύμα της εκπαίδευσης που παρεχόταν στο ίδρυμα. «Ορφανόν τέκνον του αιιδίμου πατρός μου», αναφέρει σε επιστολή του προς τον ίδιο τον Όθωνα ο Ιωάννης Παϊδης, «τότε οπλαρχηγού Διμηνίου, γενόμενον ένδοξον θύμα υπέρ της πατρίδος Εύβοιαν, (...), σήμερον δεινοπαθώς πάσχω, υστερούμενος και αυτών των προς το ζην καθημερινών. Κατά δε τας άλλας

δυστυχίας μου πάσχω και από φυσική ανικανότητα, ώστε δεν δύναμαι να ακολουθήσω καμμίαν βιομηχανίαν, ει μή να επικαλεσθώ το έλεος του τρισεβάστου Βασιλέως μου δια να με διορίση υπότροπον εις καμμίαν από τας κεντρικάς σχολάς του κράτους, δια να δυνηθώ δια της παιδείας να φανώ μίαν ημέραν χρήσιμος εις τον εαυτόν μου και εις τους ομογενείς μου» (Γ.Α.Κ., Θ. 171, Φ.1, έγγρ. με αριθ. πρωτ. 68β, 15 Μαΐου 1836, εν Αθήναις, επιστολή του Ιωάννη Παΐδη προς τον Όθωνα).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η επιστολή του Θεόδωρου Σμυρναίου, στην οποία, αφού αναγνωρίζει τη συμβολή της πολιτείας στην περίθαλψη των ορφανών παιδιών, επικαλείται την ιδιάζουσα οικογενειακή του κατάσταση και παρακαλεί τη Γραμματεία να μεριμνήσει γι' αυτόν. Ο Θεόδωρος Σμυρναίος παρουσιάζεται διακατεχόμενος από έρωτα για την Ορθοδοξία παρ' όλα τα μεγάλα βασανιστήρια που μεταχειρίσθηκαν οι Μωαμεθανοί γονείς του, για τον αποτρέψουν από την πίστη του: «Ο υποφαινόμενος είμαι Κρης, εκ γονέων Μωαμεθανών, αλλ' εκ νεαράς μου ηλικίας καταφλεγόμενος από τον προς την Χριστιανικήν πίστιν έρωτα από την οποίαν δεν κατίσχυσαν να μ' αποθέσωσι και να μ' αποτρέψωσι ποσώς ουδ' αυτά τα τρομερώτατα βασανιστήρια, τα οποία οι γονείς μου μετεχειρίσθησαν, εξέφυγα κατά το 1829, προσφυγών εις την Ελλάδα, όπου κατηχηθείς, ηξιώθην προ τριών μηνών εις τον εν Τήνω ναόν της θεομήτορος επονομαζομένης Ευαγγελιστρίας, του αγίου βαπτίσματος κατά τας ανά χείρας μου ενδείξεις. Ήδη δε παντάπασιν έρημος, απροστάτευτος και απερίθαλπος, καταφεύγω θαρρούντως εις την Σ. ταύτην Γραμματείαν την προστατήτριαν των ορφανών εξαιτούμενος περίθαλψιν, όπως ποτε εκπαιδευθείς καταστώ και προς εμαυτόν και προς τους αδελφούς μου Χριστιανούς ωφέλιμος» (Γ.Α.Κ., Θ. 171, Φ.1, έγγρ. με αριθ. πρωτ. 63, 30 Ιουνίου 1837, εν Αθήναις, επιστολή του Θεόδωρου Σταματίου προς την επί των Εκκλησιαστικών και Δημοσίου Εκπαιδύσεως Γραμματεία).

Σε άλλη περίπτωση ο Μιχαήλ Δημητρίου, Μακεδόνας από την επαρχία Ναούσης και ορφανός από γονείς, σε επιστολή του, περιγράφει τις ταλαιπωρίες του και παρακαλεί τη Γραμματεία να τον εντάξει στο ίδρυμα για να τύχει της ανάλογης εκπαίδευσης. Ο Μιχαήλ Δημητρίου εργαζόταν ως υπηρέτης στη Σερβία και είχε τύχει κάποιας σερβικής εκπαίδευσης (Γ.Α.Κ., Θ. 171, Φ.1, εσωκλείεται στο έγγρ. με αριθ. πρωτ. 247, α' Μαΐου 1837, εν Ναυπλία, επιστολή του Μιχαήλ Δημητρίου προς τον Διευθυντή του Ορφανοτροφείου).

Οι παραπάνω επιστολές είναι ενδεικτικές της αποδοχής που τύγχανε το ίδρυμα από τον απλό λαό, εξαιτίας της κοινωνικής και της εκπαιδευτικής προσφοράς του.

2.2 Η παρεχόμενη από το ίδρυμα εκπαίδευση

Εκτός από την περίθαλψη, το ίδρυμα ενδιαφέρθηκε και για την εκπαίδευση των υποτρόφων. Η παρεχόμενη από το ίδρυμα εκπαίδευση κατά την Οθωνική περίοδο οργανώνεται σε συγκεκριμένη βάση. Καθορίζεται συγκεκριμένο περιεχόμενο και διάγραμμα μαθημάτων, καθώς και διάγραμμα αργιών (Γ.Α.Κ., Θ. 170, Φ.13, έγγρ. αριθ. 2014, εσωκλείεται στο έγγρ. αριθ. 43, 19 Ιοβρίου 1833, εν Αιγίνη). Το περιεχόμενο των διδασκόμενων μαθημάτων ακολουθεί τον ισχύοντα κανονισμό των αλληλοδιδασκτικών σχολείων, ενώ συμπληρωματικά στην εκπαίδευση των υποτρόφων, στο Α' εξάμηνο λειτουργεί και η εκμάθηση συγκεκριμένων τεχνών.

Όσον αφορά τις ημέρες αργίας, σύμφωνα με το οδηγό του 1833, ημέρες αργίας ορίζονται ως έπεται: «52 άπασαι αι Κυριακαί του έτους, 3 το άγιον Πάσχα, 3 η γέννησις του Χριστού, 1 η της Αναλήψεως, 2 τον Ιανουάριον η 1^η και η 6^η, 1 τον Φεβρουάριον η 2^η, 1 τον Μάρτιον η 25^η, 1 τον Μάιον η 20^η τα γεννέθλια του Μ. Βασιλέως της Ελλάδος Όθωνος, 1 τον Ιούνιον η 29^η, 2 τον Αύγουστο η 6^η και 15^η, 1 τον Σεπτέμβριον η 14^η».

Στο διάγραμμα των διδασκόμενων μαθημάτων και συγκεκριμένα για το Α' εξάμηνο περιλαμβάνονταν: «ανάγνωσις εις ηθικάς γνώμας και παροιμίας και τα όμοια. Γραφή επί αβακίων. Επιλόγησις, ήτοι αριθμησις δια του νοός. Σύνοψις της παλαιάς Γραφής. Από τον διδάσκαλον της Ιχνογραφίας, Ιχνογραφία καθ' εκάστην όλοι οι υπότροφοι ορφανοί. Από τον παιδοτρίβην ή Γυμνασίαρχον, Σωμασκία και γυμναστική. Από τους τεχνοδιδασκάλους, τον ξυλουργοτορευτήν, τον βιβλιοδέτην, τον ψαθοπλέκτην, τον κηπουρόν και λοιπούς. Στο Β' εξάμηνο, από τον γραμματοδιδάσκαλο, Σύντομος φυσική ιστορία υπό Δαρβάρεως,

Γραμματική της νεωτέρας ελληνικής γλώσσης υπό Βενθύλου, Γραφή επί χαρτίου. Αριθμητική, τα τέσσερα πάθη με προσαρμογή εις τας πράξεις του κοινωνικού βίου. Σύνοψις της νέας Διαθήκης, δις της εβδομάδος. Στο Γ' εξάμηνο, Γενική θεωρία περί των ανθρώπων και ηθική, υπό Δαρβάρεως, Γραμματική της νεωτέρας ελληνικής γλώσσης υπό Βενθύλου, Αριθμητική μετά κλασμάτων και μεθόδου. Κατήχησις δις της εβδομάδος. Στο Δ' εξάμηνο, Τεχνολογία και εξήγησις των αναφερομένων τεχνών, Εισαγωγή εις την Γεωγραφίαν. Αρχαί της πρακτικής γεωμετρίας με άσκησιν των σχημάτων. Σύνοψις της πειραματικής Φυσικής. Γεωργική, Εμπορική και Ωραιά τέχνη υπό Δαρβάρεως. Γραμματική της νεωτέρας ελληνικής γλώσσης υπό Βενθύλου. Στο Ε' εξάμηνο, Λογικά τέχνη και Γενική Ιστορία υπό Δαρβάρεως. Γραμματική της νεωτέρας ελληνικής γλώσσης ως άνω. Στο ΣΤ' εξάμηνο, Μυθολογία, αρχαιολογία, Διαιτητική, Ελληνική, υπό Δαρβάρεως, Ιστορία παλαιά και νέα της Ελλάδος (Γ.Α.Κ., Θ. 170, Φ.13, εσωκλείεται στο έγγρ. αριθ. 43, 19 10βρίου 1833, εν Αιγίνη).

Το 1835, για λόγους που θα εξετάσουμε στο επόμενο κεφάλαιο, ο αριθμός των υποτρόφων μειώθηκε σε διακόσιους είκοσι έξι. Ωστόσο, και παρ' όλη την οικονομική δυσπραγία, το ίδρυμα θα μπορέσει να συνεχίσει τη λειτουργία του. Από τους παραπάνω υποτρόφους, οι είκοσι οκτώ διδάσκονταν ανάγνωση, γραφή, αριθμητική, γραμμική ιχνογραφία και κατήχηση. Εξήντα υπότροφοι φοιτούσαν στην προκαταρκτική τάξη και διδάσκονταν ανάγνωση, καλλιγραφία και αποστήθιση της Γραμματικής. Τριάντα τρεις παρακολουθούσαν μαθήματα στην Α' τάξη των ελληνικών μαθημάτων, είκοσι πέντε στην Β' τάξη των ελληνικών μαθημάτων, είκοσι οκτώ στη Γ' τάξη των ελληνικών μαθημάτων, είκοσι έξι στην Δ' τάξη, επίσης των ελληνικών μαθημάτων, πέντε ασχολούνταν με την βιβλιοδετική τέχνη και δύο με την τυπογραφία. Από τον αριθμό των διακοσίων οκτώ, που μετέρχονταν της σχολικής εκπαίδευσης και των τεχνών, οι δεκαοκτώ εξαιρούνταν των παραπάνω δραστηριοτήτων, μια και μέρος αυτών είχαν προσβληθεί από την οφθαλμία, ενώ άλλοι απασχολούνταν στο μαγειρείο, στην τράπεζα και στη φύλαξη του κήπου (Γ.Α.Κ., Θ. 170, Φ.13). Επισκοπώντας αδρομερώς το πρόγραμμα των μαθημάτων του Ορφανοτροφείου, διαπιστώνουμε ότι, πέραν εκείνων που ήταν κοινά με εκείνα των αλληλοδιδασκτικών υποτρόφων.

Το Ελληνικό σχολείο απαρτιζόταν από δύο τάξεις. Στο πρόγραμμα των μαθημάτων της Α' τάξης διακρίνουμε τα μαθήματα: «Ανάγνωσις εις βιβλία ηθικά και ιστορικά καθ' ημέραν προ μεσημβρίας από τας 7-8 ώρας. Εκ της Γραμματικής αποστήθισις των τύπων κατά πρόοδον και άσκησις των μαθητών να κλίνωσι προφορικώς και δια γραφής τα άρθρα, τα ονόματα, αντωνυμίας κ.τ.λ.. Δια την Β' τάξιν: εκ της Γραμματικής, Αρχή των κανόνων κατά πρόοδον, Γύμνασις ιδιαιτέρα εις τα των ρημάτων τα περί σχηματισμού των χρόνων κ.τ.λ. και εις το ορθογράφειν. Μάθημα Ελληνικόν εκ του Λουκιανού διαλόγων. Ξενοφώντος απομνημονεύματα, Θεοφράστου χαρακτήρων κ.τ.λ. Από τον α' τόμον της εγκυκλοπαιδείας του Κομμητά, εξήγησις γραφομένη υπό των μαθητών καθ' υπαγόρευσιν του διδασκάλου προ μεσημβρίας, από τας 8-10 ½. Παράδοσις καθ' ημέραν μεθοδικής Μυθολογίας, ήτις περιέχει τα περί θεών, τα περί ηρώων κ.τ.λ.. Γίνεται αποστήθισις κειμένου προ μεσημβρίας από τας 10 1/2- 11 ½. Αντί της Αριθμητικής, της οποίας η παράδοσις ετελείωσε, σύνοψις φυσικής και πολιτικής Γεωγραφίας, έπειτα Ιστορία των παλαιών ενδόξων εθνών και εξαιρέτως των Ελλήνων, φυσική Ιστορία των ζώων, ολίγη ιδέα περί Ορυκτών και Ανθρωπολογία, Αρχαιολογία κ.τ.λ., εκ της εγκυκλοπαιδείας του Δαρβάρεως. Γύμνασις των μαθητών εις έκθεσιν των ιδεών δι' απαγγελίας και γραφής ενώπιον του διδασκάλου, δίδοντος τούτου την υπόθεσιν μύθου, ιστορίας κ.α. Επομένως συνθετική των εις τον κοινωνικόν βίον γραφομένων, οίον επιστολών, διαφόρων συμφωνητικών κ.τ.λ.. Ιερά Ιστορία και έπειτα Κατήχησις εκ των του Κομμητά κατά Σάββατον προ μεσημβρίας από τας 10-11½. (Γ.Α.Κ., Θ. 170, Φ.13, εσωκλείεται στο έγγρ. αριθ. 43, 19 10βρίου 1833, εν Αιγίνη).

Και στην Οθωνική περίοδο, το ίδρυμα θα συνεχίσει την παροχή εκπαίδευσης σε συγκεκριμένες τέχνες. Οι τρόφιμοι του ιδρύματος εκπαιδούνταν στη βιβλιοδετική, την ψαθοπλεκτική, την κηπουρική και την ξυλουργική τέχνη. Πράγματι, σε σχετικό έγγραφο αναφέρεται: «Οι παίδες εξακολουθούν εις τα εργοστάσια όλα με προθυμίαν. Εις την ψαθοπλεκτικήν εργάζονται είκοσι και προοδεύουν. Ήθελα δε κατατάξει και τους υπολοίπους όσοι έμειναν άνεργοι εις αυτό το έργον, αλλ' επειδή η ύλη είναι ολίγη, δεν επιδέχεται ο ψαθοπλέκτης περισσότερους. Οι εις το οπλοστάσιον εργαζόμενοι (...) προοδεύουν και ακολουθούν με επιμέλειαν και προθυμίαν εκτός τριών τους οποίους εξαιρεί ο ίδιος ο

Διευθυντής ως εμελείς (...). Οι εις την βιβλιοδετικήν προ ολίγου μαθητευόμενοι δύο εις τον κ. Λάμμερερ Γερμανόν και τρεις εις τον κ. Παρθένιον (...), κατ' εξοχήν προόδεδυσεν ο Κωνσταντίνος Κροντηράς μαθητευθείς εις τον Γερμανόν. Ήδη δε εργαζόμενος ούτος εις έν των υπογείων δωματίων του καταστήματος, δένει απλούν δέσιμον τα βιβλία της παλαιάς και νέας Γραφής, τα οποία η Σ. Γραμματεία ενεπέθεσεν εις το κατάστημα, έχων συμβοηθούς άλλους δώδεκα παιδιάς, οίτινες οδηγούνται απ' αυτόν όσον κατά δύναμιν εις το είδος ταύτης της τέχνης (Γ.Α.Κ., Θ. 171, Φ.1, έγγρ. με αριθ. πρωτ. 422, 11 Μαρτίου 1835, εν Ναυπλίω, του επιστάτη του Ορφανοτροφείου Γεώργιου Λιώντα προς την επί των Εκκλησιαστικών και Δημοσίου Εκπαιδεύσεως Γραμματεία & Γ.Α.Κ., Θ. 171, Φ.1, έγγρ. με αριθ. πρωτ. 6887. Συμφωνητικόν παραδόσεως μαθημάτων).

2.3 Η εσωτερική λειτουργία του ιδρύματος: Κανόνες λειτουργίας και συμπεριφοράς των υποτρόφων

Η περίθαλψη, αγωγή και εκπαίδευση των υποτρόφων ήταν κύριοι στόχοι του ιδρύματος. Οι παρεμβατικές ενέργειες, μέσω της εκπαίδευσης, αποσκοπούσαν στη διαμόρφωση του χαρακτήρα των υποτρόφων και την εδραίωση πνεύματος αλληλεγγύης και συνεργασίας μεταξύ τους. Παράλληλα, η κατάρτιση ενός οργανωμένου προγράμματος εκπαίδευσης και συνθηκών διαβίωσης ανάλογων με την ηλικία των τροφίμων, παρείχε δυνατότητες κοινωνικοποίησής τους. Από την έρευνα στα Γενικά Αρχεία του Κράτους, αντλούμε σημαντικές πληροφορίες για το πρόγραμμα καθημερινής σίτισης των τροφίμων του ιδρύματος:

Πίναξ

Της καθ' ημέραν οψοφαγίας των εν τω Ορφανοτροφείω υποτρόφων παιδών

	Κυριακή	Δευτέρα	Τρίτη	Τετάρτη	Πέμπτη	Παρασκευή	Σάββατον
Πρόγευμα	Άρτος	Άρτος με οπώρας ξηράς ή νωπάς	Άρτος με γάλα	Άρτος με οπώρας ξηράς ή νωπάς	Άρτος	Άρτος με οπώρας ξηράς ή νωπάς	Άρτος με οπώρας ξηράς ή νωπάς
Γεύμα	Κρέας με ζωμόν ορύζης	Όσπριον με βούτυρον	Μπληγούρι με βούτυρον	Ψάρι	Κρέας με ζωμόν ορύζης	Όσπριον με λάδι	Μακαρόνια με βούτυρον
Δείπνον	Λάχανο με ελαιόξυδον	Τυρόν	Οπώραι ξηραί ή νωπαί	Ελαίαι με χόρτον	Λάχανο με ελαιόξυδον	Οπώραι ξηραί ή νωπαί	Τυρός
Νηστήσιμος							
Πρόγευμα	Άρτος	Άρτος με οπώρας ξηράς ή νωπάς	Άρτος	Άρτος με οπώρας	Άρτος	Άρτος με οπώρας	Άρτος
Γεύμα	Ψάρι	Όσπριον με έλαιον	Μπληγούρι με έλαιον	Όσπριον με έλαιον	Ψάρι	Μπληγούρι με έλαιον	Όσπριον με έλαιον
Δείπνον	Λάχανο με ελαιόξυδον	Ελαίαι με ελαιόξυδον	Οπώραι ξηραί ή νωπαί	Λάχανα με ελαιόξυδον	Ελαίαι με ελαιόξυδον	Οπώραι	Λάχανο με ελαιόξυδον

ΠΗΓΗ Γ.Α.Κ., Φ. 171, Θ.1., έγγρ. με αριθ. πρωτ.52, 5 Ιανουαρίου 1834, εν Αιγίνη

Η κατάσταση των ορφανών επέβαλε την εμφύσηση ενός νέου τρόπου ζωής μέσα από συγκεκριμένους κανονισμούς.

Στη διακήρυξη του ιδρύματος, την οποία υπογράφει εξ ονόματος του Βασιλέως η επιτροπή, αποτελούμενη από τους Νεόφυτο Δούκα, Γρηγόρη Κωνσταντά και Κυρίτζη Μαργαρίτου, καταγράφουμε σημαντικά στοιχεία για την εσωτερική λειτουργία του Ορφανοτροφείου, τα δικαιώματα, τις υποχρεώσεις και το πνεύμα της παρεχόμενης παιδείας. Ειδικότερα, καθορίζονται τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις των υποτρόφων και γίνεται αναφορά σε ζητήματα συμπεριφοράς, σίτισης και ενδυμασίας: «Οι εν τω Ορφανοτροφείω υπότροφοι όλοι είναι ίσοι ενώπιον των νόμων του καταστήματος και ουδείς προτιμάται δια την ηλικίαν, την

ενδυμασίαν, ούτε εις άλλο ουδέν...». Η αρχή της ίσης αντιμετώπισης των υποτρόφων προτάσσεται στην εν λόγω διακήρυξη αναδεικνύοντας τις προθέσεις της κυβέρνησης για ισοτιμία ανάμεσα στους υποτρόφους.

Παράλληλα, τίθενται όρια και καθορίζονται κανόνες και συμπεριφορές των υποτρόφων: «Ουδείς έχει δικαίωμα να προστάζει, ή να υβρίζει, ή να κακολογή και πολλώ μάλλον να τύπτη ή να ατιμάζει τινά των συναδέλφων του και τον ελαχιστότερον». Παράλληλα, με την παραπάνω διακήρυξη, διαμορφώνεται και ένα πλαίσιο αυστηρών κανονισμών: «Α. Εις την πρώτην κρούσιν του κώδωνος οφείλουσι να εγείρονται της κλίνης όλοι, να διευθετώσιν έκαστος την κλίνην και τα έπιπλά του, να νιφθώσι και να ετοιμασθώσι δια την προσευχήν (...). Β. Άμα σημάνει το δεύτερον ο κώδων, να εξέρχωνται όλοι χωρίς εξαίρεσιν και να πορεύωνται κατά λόγους εις γραμμήν εις τον ναόν του Σωτήρος (...). Γ. Μετά την εωθινήν ευχήν επιστρέφουν με την αυτήν τάξιν εις τα οικήματα (...). Δ. Άμα δε δοθεί το δια της παραδόσεως των μαθημάτων σήμαντρον, εξέρχονται των οικημάτων όλοι ομού και πορεύονται εν τάξει και εις γραμμήν εις τας παραδόσεις (...), ο δε απολειφθείς της τάξεως ταύτης στερείται το γεύμα του. Ε. Όταν δε κρούση ο κώδων δια το γεύμα, εξέρχονται κατά λόγους (...), κατά τάξιν και εις γραμμήν εις την τράπεζαν (...). ΣΤ. Οφείλουσιν όλοι να αρκούνται εις τα παρατιθέμενα τη τραπέζη, και εις ό,τι παρατεθή εκάστω χωρίς να μεμψιμοιρώσι δια την ποσότητα ή την ποιότητα των παρατεθειμένων (...). Θ. Οι υπότροφοι οφείλουσι να πειθώσι και να δεικνύωσι το οφειλόμενον σέβας και συμπάθειαν προς τους λοχαγούς, ούτοι δε προς τον επιστάτην και πάντες προς τους Διδασκάλους και ανωτέρους του καταστήματος (...). ΙΓ. Ουδείς των υποτρόφων μικρός ή μέγας επ' ουδεμία προφάσει συγχωρείται να εξέρχεται χωρίς αδείας του καταστήματος (...). ΙΕ. Όσοι φατριάζουσι τους υποτρόφους, και δια ραδιούργων προτροπών τους κινούσιν εις αταξίαν και απείθειαν, ως ταραξίας και ανατροπείς της ευταξίας και των καθεστώτων του καταστήματος, παραδίδονται εις την αστυνομίαν της πόλεως (...). (Γ.Α.Κ., Θ. 170, Φ.13, έγγρ. με αριθ. πρωτ. 92, 9 Φεβρουαρίου 1833. Εξ ονόματος του Σεβαστού ημών Βασιλέως, η επί του Ορφανοτροφείου επιτροπή).

Βρισκόμαστε στην αρχή μιας περιόδου, κατά την οποίαν έχει αρχίσει να διατυπώνεται η αντίληψη για την έλλειψη ηθικής ανατροφής, ιδιαίτερα στους κόλπους των λαϊκών στρωμάτων. Έτσι, τα Ορφανοτροφεία θα στραφούν στην ηθικοποίηση των μικρών παιδιών μέσω της εκπαίδευσης. Οι κατευθυντήριες αρχές της ηθικής αγωγής διατυπώνονται στον κανονισμό του κρατικού Ορφανοτροφείου, με τον οποίο επιχειρήθηκε η εμφύσηση πνεύματος τάξης και υπακοής. Στο πλαίσιο αυτό, φαίνεται να διαγράφεται η κυρίαρχη εικόνα μιας κοινωνίας που έχει ανάγκη σταθερότητας και επιδιώκει την εγκαθίδρυση των ορίων της (Μ. Κορασίδου, 2000:30).

Τα παιδονομικά μέτρα, τα οποία σε γενικές γραμμές έχουν τύχει εφαρμογής από την Καποδιστριακή περίοδο, αποσκοπούν στην εδραίωση ενός συστήματος ευταξίας και υπακοής. Παρά τις αρνητικές κριτικές που δέχθηκε η εφαρμογή τους, δε θα πρέπει να διαφύγει της προσοχής μας ότι η μορφή αγωγής και εκπαίδευσης που υιοθετήθηκε στο ίδρυμα ήταν συνυφασμένη με το πνεύμα της κλειστής ιδρυματικής περίθαλψης.

Κατά τη μελετώμενη περίοδο, η έλλειψη οικονομικών πόρων λειτούργησε ανασταλτικά στην υλοποίηση κάθε είδους μέτρων που απέβλεπαν στην ανασυγκρότηση της χώρας. Στην περίπτωση του Ορφανοτροφείου, η πολιτεία θα προχωρήσει στη μείωση του αριθμού των υποτρόφων, και ιδιαίτερα εκείνων που είχαν υπερβεί το δέκατο έκτο και δέκατο έβδομο έτος της ηλικίας, καθώς και όσων ο ένας εκ των γονέων ήταν εν ζωή ή εκείνων που δεν διαπιστώνονταν μια ικανοποιητική πρόοδος στα μαθήματα και στις διδασκόμενες τέχνες.

Για την αποτελεσματικότητα της λειτουργίας του ιδρύματος, υιοθετήθηκε η δημιουργία ενός συστήματος που θα εξασφάλιζε την ταχύτερη και αποτελεσματικότερη συγκέντρωση δεδομένων για τα άπορα παιδιά. Έτσι οι δήμοι, ως ελεγκτικοί μηχανισμοί, θα επιφορτίζονταν με την αρμοδιότητα και την ευθύνη καταγραφής λεπτομερών στοιχείων, για όσα παιδιά θα είχαν ανάγκη περίθαλψης. Όπως προκύπτει από τα στοιχεία της έρευνας, η ανάθεση της αρμοδιότητας στις δημοτικές αρχές για την καταγραφή λεπτομερών στοιχείων, σχετικών με την κατάσταση των άπορων παιδιών, καταδεικνύει την πρόθεση της πολιτείας για εφαρμογή ενός οργανωμένου συστήματος παροχής πρόνοιας, που θα μπορούσε να ανταποκριθεί στα οικονομικά του νεοσύστατου κράτους. Κατ' αυτόν τον τρόπο, θα τεθεί σταδιακά σε

εφαρμογή μια πολιτική αποσυμφόρησης του ιδρύματος από ένα μεγάλο αριθμό υποτρόφων. Εξάλλου, μέρος αυτών θα είχε τη δυνατότητα να επιβιώσει και εκτός του ιδρύματος. Το μέτρο για απομάκρυνση από το ίδρυμα κάποιων «υπερήλικων», σύμφωνα με τις πηγές, ορφανών ήταν αναγκαίο. Η συμπεριφορά αυτών των ορφανών χαρακτηριζόταν «επιβλαβής» για τους υπόλοιπους τροφίμους του ιδρύματος.

Έτσι, από έγγραφο του Δ. Γουζέλη προς τη Γραμματεία, πληροφορούμαστε ότι «έτερος τρόφιμος παρά του Ορφανοτροφείου, υπερήλικας, το όνομα Γεώργιος, αγνώστου πατρός (...), βεβλαμμένος τας φρένας επειδή ακαταπαύστως και αναιτίως ποιεί καταστροφάς εις τα παιδιά, και πολλάκις τα πληγεί. Παρατηρείται λοιπόν ότι είναι κίνδυνος να υπάρξη ενταύθα τοιούτος φρενοβλαβής νέος αλλά να εξωθή πάλιν έξω μόνον του καταστήματος, και ουχί και έξω του Ναυπλίου» (Γ.Α.Κ., Θ. 171, Φ.1, έγγρ. με αριθ. πρωτ. 8, 17 Απριλίου 1835, εν Ναυπλίω, του Δ. Γουζέλη προς την επί των Εκκλησιαστικών και Δημοσίου Εκπαιδύσεως Γραμματεία).

2.4 Ο εξοπλισμός και οι χρηματοοικονομικές δυνατότητες του ιδρύματος

Σχετικά με τις χρηματοοικονομικές δυνατότητες του ιδρύματος, παρατηρούμε ότι, σύμφωνα με έρευνα που εστιάζοταν στην Καποδιστριακή περίοδο (Χ. Μπαμπούνης, 1999), το ίδρυμα είχε εφαρμόσει ένα χρηματοδοτικό σύστημα, που συνέχιζε να υφίσταται και κατά την Οθωνική περίοδο. Η πολιτεία χρηματοδοτούσε τη λειτουργία του Ορφανοτροφείου και επιφόρτιζε τη διοίκησή του, με την υποχρέωση παράδοσης μηνιαίων καταστάσεων εξόδων, στις οποίες καταγράφονταν λεπτομερώς τα ποσά που διατίθεντο κατ' έτος για ένδυση, τρόφιμα, μισθούς δασκάλων και υπαλλήλων του ιδρύματος. Από τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας, παρουσιάζουμε, ενδεικτικά, μέρος αυτών. Σε κατάστιχο του 1836, αναγράφονται αναλυτικά τα ποσά που διατέθηκαν για την τροφοδοσία, την ενδυμασία, το νοσοκομείο και τη διδασκαλία στο ίδρυμα (Γ.Α.Κ., Θ. 171, Φ.1, έγγρ. εσωκλ. στο με αριθ. πρωτ. 52, 12 Οκτωβρίου 1836, εν Ναυπλίω & Γ.Α.Κ., Θ. 171, Φ.1, έγγρ. εσωκλ. στο με αριθ. πρωτ. 150, 29 Ιανουαρίου 1837, εν Ναυπλίω):

Κατάστιχα εξόδων Ιουλίου 1836	Κατάστιχα εξόδων Από Αύγουστον μέχρι Δεκέμβριον 1836
Δια τροφοδοσίαν 654:60	Δια τροφοδοσίαν 3218:78
Δια ενδυμασίαν 71	Δια ενδυμασίαν ομοίως 2518:33
Δια το νοσοκομείον 40:50	Δια το νοσοκομείον 137:78
Δια διδασκαλίαν 8:85	Δια διδασκαλείον 67:60
Έκτακτα έξοδα 98:10	Δια έκτακτα έξοδα 595
Δια μισθοδοσίαν 480	Μισθοδοσία των υπαλλήλων 2475
1353:25	Όσα μετρητά μένουσι δια το ταμείον 4.2858.10

ΠΗΓΗ: Γ.Α.Κ., Θ. 171, Φ.1

Επιπλέον, από ονομαστικό κατάλογο διδασκάλων και υπαλλήλων του Ορφανοτροφείου, αντλούμε σημαντικές πληροφορίες για τα ποσά που διατέθηκαν για τη μισθοδοσία τους:

Όνομα και επώνυμο	Μισθός μηνιαίος		Τα οφειλόμενα εις αυτόν από 20 Ιανουαρίου μέχρι τέλους Απριλίου		Από α/ης μέχρι τέλους Μαΐου	
	φοίνικες	λεπτά	δραχμές	λεπτά	δραχμές	λεπτά
Κυρίτζης Μαργαρίτου	200		533	33	160	
Ηλίας Χριστοφίδης Αλληλοδιδάσκαλος	80		213	33	64	
Παύλος Πέππας Διδάσκαλος	40		106	66	32	

Ελληνικών							
Γεώργιος Λιόντας Επιστάτης	60		160		48		
Στέφανος επί των ωνίων	40		106	66	32		
Πανταζής θυρωρός	16		42	67	12	80	
Υποθυρωρός	2		5	33	1	60	
Λεονάρδος νοσοκόμος	40		106	66	32		
Ιωάννης μάγειρος	28		74	66	22	40	
Σαράντινα υπηρέτης μαγειρείου	6		16		4	80	
Σπύρος αρτοποιός	24		64		19	20	
Σπύρος βαστάζος	14		46	66	11	20	
Ιωάννης Μάρκου υδροφόρος	10		32		8		
Η τραπεζάρισσα γυνή	10	32	32	66	8		
Ιωάννης σαρωτής	8		24	52	6	40	
Οι τρεις υπηρέτιδες Νοσοκομείου	18		48		14	40	
Ιωάννης Ολύμπιος ιατρός	120		320		96		
Οι 5 ράπται	27	50	74	93	22	40	
Βοήθειαι							
Διδάσκαλος Ειρηναίος	38		126	66	30	40	
Οι 2 τυφλοί Ευστάθιος Αδάμ και Ι. Κωνσταντίνου	24		64		19	20	
Μαρίου Βραχωρίτισσα	8		20	52	6	40	
Ευστάθιος Γιαννόπουλος δια συσσίτιον του υιού του	6		16		4	80	
			2235	25	656		

ΠΗΓΗ: Γ.Α.Κ., Θ. 170, Φ. 13

Όνομα και επώνυμο	Μισθός μηνιαίος		Τα οφειλόμενα εις αυτόν από 20 Ιανουαρίου μέχρι τέλους Απριλίου		Από α/ ης μέχρι 14 Μαΐου		
	φοίνικες	λεπτά	δραχμές	λεπτά	δραχμές	λεπτά	
Νεόφυτος Δούκας	200		533	33	69	33	
Γρηγόριος Κωνσταντάς	200		533	33	69	33	
Προκόπιος Δεπάλδος	80		213	33	27	73	
Καλλίνικος Καμπάνος Διδάσκαλος	80		213	33	27	73	
Διδάσκαλος	80		213	33	27	73	
Δήμος Ιωαννίδης Γραμματεύς	120		320		41	60	
Χ. υποεπιστάτης	30		80		10	40	
Μακάριος αποθηκάριος	33	32 1/2	88	64	11	55	
Ζωσιμάς επί των ματίων	30		80		10	40	
Ν. Πετράκης βιβλιοδέτης	55		146	66	19	73	
Εφημέριος Ιωσήφ	60		160		44	80	
Α. Αβραμιιάδης	120		160				

Μουσικοδιδάσκαλος							
			2741	95	360	33	

ΠΗΓΗ: Γ.Α.Κ., Θ. 170, Φ. 13

Τα δεδομένα της έρευνας αναδεικνύουν, επίσης, σημαντικά στοιχεία για την υλικοτεχνική υποδομή του αλληλοδιδασκτικού σχολείου του ιδρύματος, του βιβλιοδετείου, του οπλοστασίου, του ματοφυλακίου και του ναού του, από την αρχή της Οθωνικής περιόδου 1833. Στον κατάλογο του υλικού του αλληλοδιδασκτικού σχολείου καταγράφονται λεπτομερώς τα αντικείμενα. Περιλαμβάνονται: 37 πινακίδια ξύλινα, 5 σανιδοπίνακες μεγάλοι, 16 ημίμετρα, 19 διαβήται ξύλινοι, 1 πυξίς της Γραμμικής ιχνογραφίας, 6 ποινικά παράσημα (...), 348 κονδυλοφόροι παμφιλένιοι, 405 αβάκια καρφωμένα εις τα γραφεία, 48 πίνακες Ευαγγελικοί, 36 πίνακες του Κλεοβούλου, 18 θεωρίες Χριστιανικά, 20 ιεραία ιστορίες και προσευχαί, 11 συνόψεις της ιεράς Κατηχήσεως, κ.ά. (Γ.Α.Κ., Θ. 170, Φ.13, έγγρ. με αριθ. πρωτ. 6963, 17 7βρίου 1833 & Γ.Α.Κ., Θ. 171, Φ.1, έγγρ. αριθ. 8^α, εσωκλείεται στο έγγρ. με αριθ. πρωτ. 232, 31 Μαΐου 1834). Ο κατάλογος των βιβλίων, των ιερών αμφίων και σκευών περιλαμβάνει, 12 Μηνιαία, 1 πεντηκοστάριον, 1 ανθολόγιον, 2 τριώδια, 1 παρακλητική, 1 ευαγγέλιον ενδεδημένον με βελούδον και με πλάκες και θηλυκωτήρια αργυρά, 1 ευαγγέλιον, 2 ωρολόγια, 1 απόστολος, 1 ψαλτήριον μέγα, 1 λειτουργία, 2 ακολουθείαι του αγίου Σπυρίδωνος (...) ιερά άμφια και σκευή (...) δίσκος οριγάλκιος και αργυρούς, αρτοφόριον αργυρούν, κ. ά. (Γ.Α.Κ., Θ. 171, Φ.1, έγγρ. αριθ. 8δ, 13 Μαΐου 1834, εν Αιγίνη). Σημαντικά είναι, επίσης, και τα στοιχεία για τα ιατρικά είδη, τα οποία χορηγήθηκαν στο ίδρυμα της Αίγινας. Από τον αναλυτικό κατάλογο παρουσιάζουμε ένα μέρος από τα αντικείμενα: Νιτρικόν οξύ, ουγγία 6, Θεϊκόν οξύ, ουγγία 6 (...), Αμμωνία υγρά καυστική, ουγγία 6, Δαφνοκερασόνερον, δρ. 28, υδρογονοχλωρίας βαρείας, ουγγία 3, Χρυσοκολίας σόδας, ουγγία 3, κάμφορα, ουγγία 6, κινίνο, ουγγία 3...κ.ά.. Η αξία όλων των ειδών ανέρχονταν στις 220 δραχμές και 81 λεπτά (Γ.Α.Κ., Θ. 170, Φ.13, έγγρ. αριθ. 3, κατάλογος των εις το εν Αιγίνη Ορφανοτροφείον χορηγηθέντων ιατρικών, 22 Αυγούστου 1833, εν Ναυπλίω).

Η κτηριακή υποδομή του ιδρύματος, καθώς και ζητήματα σχετικά με την ένδυση και τον ιματισμό, αποτέλεσαν ερευνητικά ζητήματα της εργασίας. Από τη διοικητική αλληλογραφία των αρμοδίων αρχών, σταχειολογούμε κάποιες πληροφορίες, οι οποίες αναδεικνύουν την κτηριακή και όχι μόνο κατάσταση του ιδρύματος. Το 1834, ο έπαρχος της Αίγινας Λιβέριος Λιβερόπουλος σε έγγραφό του προς τη Νομαρχία Αττικής και Βοιωτίας επισημαίνει την κατάστασή του: «Η κατάσταση του Ορφανοτροφείου κατά τον παύσαντα Μάρτιο υπήρξε καλή, τα εν αυτό ορφανά ετοιμάζονται ολοένα, πλην των κλινών των τα αναγκαία δεν έγιναν ακόμη (...). Ο επιστάτης φροντίζει καλώς τα περί της τροφής και καθαριότητος αυτών...» (Γ.Α.Κ., Θ. 171, Φ.1, έγγρ. με αριθ. πρωτ. 918, 7 Απριλίου 1834, εν Αιγίνη, του επάρχου Λιβέριου Λιβερόπουλου προς τη Νομαρχία Αττικής και Βοιωτίας).

Δε υφίσταται, ωστόσο, η ίδια κατάσταση το 1835. Ο επιστάτης του Ορφανοτροφείου Γεώργιος Λιώντας, σε έγγραφό του προς τη Γραμματεία επισημαίνει τις ανάγκες των υποτρόφων για ενδύματα: «Επαναλέγω ευσεβάστως πάλιν ότι κατήντησαν τα ορφανά πάντι ρακοφορεμένα. Διο παρακαλώ θερμώς την Σ. Γραμματείαν να με διατάξη δια να φροντίσω να τους γίνη από εν ένδυμα τουλάχιστον δια το Πάσχα (...) Δια να προφυλλάττονται εις το εξής τα ενδύματα των παιδών καθαρά από διαφθοράν και ρυπαρότητα νομίζω ως καλόν να τους γίνη ανά εις χιτών να τον φορούν έξωθεν των ενδυμάτων των ως επανωφόρι, όταν εργάζονται εις τας τέχνας (Γ.Α.Κ., Θ. 171, Φ.1, έγγρ. με αριθ. πρωτ. 422, 11 Μαρτίου 1835, εν Ναυπλίω, του επιστάτη του Ορφανοτροφείου Γεώργιου Λιώντα προς την επί των Εκκλησιαστικών και Δημοσίου Εκπαιδεύσεως Γραμματεία). Η ίδια κατάσταση παραμένει και το 1836, όπως συμπεραίνουμε από έγγραφο του διοικητή Αργολίδας Δ. Κριεζή προς τη Γραμματεία: «Το κατάστημα τούτο ευρίσκεται καθ' όλα εις την πλέον ελεεινήν κατάστασιν, έχει πολλήν ακαθαρσίαν, και ρυπαρότητα (...) γέμει αραχνών, κονιορτών και κοριών... Προχωρών εις την επίσκεψιν των κλινών, εθεώρησα με οίκτον μου την ανέκφραστον οικτράν κατάστασιν των κλινών, των στρωμάτων, και λοιπών επίπλων, γεμόντων κονιορτού και ρυπαρότητος (...). Από δύο μόνας ενδυμασίας, άλλας δεν έχουν, και από δύο μόνας χιτώνας,

αλλάσποντες καθ' εβδομάδα, κοιμώμενοι με τα αυτά ενδύματα χωρίς να έχουν ούτε εσώβρακα, ούτε χιτώνα, ή άλλο ένδυμα της νυκτός. Η κατάσταση της τραπέζης είναι επίσης ρυπαρή καθότι δεν έχουν χειρόμακτρα (...). Η τροφή των πολλακίς είναι πενιχρά (...), ενίοτε κακής ποιότητας». Στη γενικότερη αυτή κατάσταση προστίθεται και η έλλειψη βιβλίων με αποτέλεσμα: «να κινδυνεύουσι να λησμονήσωσι όσα έμαθον» (Γ.Α.Κ., Θ. 171, Φ.1, έγγρ. με αριθ. πρωτ. 165.282, α Αυγούστου 1836, εν Αιγίνη, του διοικητή Αργολίδας Δ. Κριεζή προς την επί των Εκκλησιαστικών και Δημοσίου Εκπαιδύσεως Γραμματεία).

Το 1837, η άσχημη κατάσταση του κτηρίου και οι φθορές που υπέστη λόγω των σεισμών, οδήγησαν στην ενοκίαση οικίας στο Ναύπλιο. Αναφέρουμε σχετική περιγραφή: «Είς το επάνω μέρος της οικίας είναι τρεις κοιτώναι όπου θέλουν χρησιμεύσει δια τον ύπνον των παιδών, αλλά δεν χωρεί περισσότερον των είκοσι τεσσάρων κρεβατιών, το δε κάτωθεν μέρος έχει τρεις κάμαρες και δύο άλλας μεγάλας δια την τραπεζαρίαν (Γ.Α.Κ., Θ. 171, Φ.1, έγγρ. με αριθ. πρωτ. 410, 20 7βρίου 1837, εν Ναυπλίω, του Κυρίτζη Μαργαρίτου, προς την επί των Εκκλησιαστικών και Δημοσίου Εκπαιδύσεως Γραμματεία).

Δεδομένης της ισχνής οικονομικής δυνατότητας του κράτους να καλύψει τρέχουσες και σημαντικές ανάγκες του ιδρύματος, η ιδιωτική πρωτοβουλία και ιδιαίτερα η Εκκλησία ανέλαβε πρωτοβουλίες σημαντικές, προκειμένου να συμβάλουν στη λειτουργία του. Ειδικότερα, από έγγραφα διαφόρων χρήσεων και συγκεκριμένα από γραμμάτια παραλαβής, αντλούμε σημαντικές πληροφορίες για τα ποσά που διατέθηκαν για το σκοπό αυτόν. Στη χρήση του 1836 και συγκεκριμένα στα γραμμάτια παραλαβής με αριθμό 404 και 294 προσφέρθηκε από το μοναχό Αθανάσιο Σταγυρίτη ποσό μετρητών 126:3 και 532:50 δραχμών αντίστοιχα (Γ.Α.Κ., Θ. 171, Φ.1, έγγρ. αριθ. 5139 8 Απριλίου 1836, εν Ναυπλίω & Γ.Α.Κ., Θ. 171, Φ.1, έγγρ. αριθ. 5139 11 Μαρτίου 1836, εν Ναυπλίω).

Το 1844, το ίδρυμα θα διακόψει τη λειτουργία του. Ο Όθων θα αντιμετωπίσει με σκεπτικισμό, για οικονομικούς λόγους, τη συνέχιση της λειτουργίας του. Σε έγγραφο, που υπογράφει ο ίδιος αναφέρονταν τα παρακάτω: «Η ενεστώσα οικονομική κατάσταση του κράτους μόλις επαρκεί εις τας απολύτως αναγκαίας χρείας της δημοσίου υπηρεσίας. Πληροφορηθέντες εκ πείρας, ότι το ειρημένον κατάστημα απαιτεί μεταρρυθμισιν γενικήν, και δεν υπάρχει δυνατόν να πραγματοποιηθεί ήδη αμέσως, κατά πρότασιν του Ημετέρου Υπουργού (...), διατάττομεν τα ακόλουθα: Αι εργασίαι του εν Ναυπλία Ορφανοτροφείου, ως μη εκπληρούντος πλέον τον αρχαίον αυτού προορισμόν, διακόπτονται προς το παρόν, δια να μεταχειρισθή τούτο εν καιρώ επί το σκοπιμώτερον, άμα υπάρξωσι τα απαιτούμενα μέσα» (Γ.Α.Κ., Θ. 173, Φ.1,2, έγγρ. με αριθ. πρωτ. 3853, 10 Οκτωβρίου 1844, Αθήνησι).

Από τη σύσταση του ελληνικού κράτους η κρατική μέριμνα για το παιδί εντάσσεται στο γενικότερο πρόγραμμα εκσυγχρονισμού και ανασυγκρότησης της χώρας. Το όραμα για ισότητα και κοινωνική δικαιοσύνη βρήκε εφαρμογή στη σύσταση ιδρυμάτων για τα ορφανά παιδιά. Η λειτουργία των ιδρυμάτων αυτών παρουσιάζει συνέχειες και ασυνέχειες και ακολουθεί τη γενικότερη κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα της χώρας. Ως σύλληψη και ως μέτρο θα πρέπει να αντιμετωπιστεί ως ένα πρόγραμμα νεωτερικό για την εποχή του. Πέραν από την ικανοποίηση των βασικών ανθρώπινων αναγκών, τροφής και στέγης, στα ορφανά, στόχευαν, επίσης, και στην παροχή εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης.

Συμπερασματικά, το μέτρο περίθαλψης των ορφανών παιδιών, που ως πολιτική άρχισε να εφαρμόζεται από την Καποδιστριακή περίοδο, δε θα τύχει συνεχούς εφαρμογής και καθ' όλη τη διάρκεια της Οθωνικής περιόδου. Όπως τεκμαίρεται από το αρχειακό υλικό, η έλλειψη οικονομικών πόρων οδήγησε την πολιτεία στην απόφαση αναστολής της λειτουργίας του κρατικού Ορφανοτροφείου, ένα χρόνο μετά το τέλος της Α' Οθωνικής περιόδου, της απολυταρχίας. Στον ανασταλτικό αυτόν παράγοντα που οδήγησε στην αναστολή της λειτουργίας του ιδρύματος, οφείλουμε να συμπεριλάβουμε και την απουσία στρατηγικών που θα μπορούσαν να δράσουν καταλυτικά και προς θετική κατεύθυνση. Έτσι, το όραμα για κοινωνική δικαιοσύνη και παροχή ίσων ευκαιριών στην εκπαίδευση συρρικνώθηκε από τις αδράνειες και τις κοινωνικοοικονομικές συγκυρίες.

ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γενικά Αρχεία του Κράτους, Οθωνικό Αρχείο, Γραμματεία Εκκλησιαστικών και Παιδείας, Κλάδος Β' (Παιδείας).¹

Γ.Α.Κ., Θ. 170, Φ.13 Ορφανοτροφείον

Γ.Α.Κ., Θ. 171, Φ.1 Ορφανοτροφείον

Γ.Α.Κ., Θ. 172, Φ.1 Ορφανοτροφείον

Γ.Α.Κ., Θ. 173, Φ.1 Ορφανοτροφείον

Γ.Α.Κ., Θ. 173, Φ.2 Ορφανοτροφείον

Καλλιγά, Ε. (1990) *Η πρόνοια για το παιδί στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα*. (Αθήνα-Γιάννινα, Δωδώνη).

Κορασίδου, Μ. (2000) *Οι άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους. Φτώχεια και φιλανθρωπεία στην ελληνική πρωτεύουσα τον 19^ο αιώνα* εκδ. τυπωθήτω. (Αθήνα, Γ. Δαρδανός).

Ληξουριώτης, Γ. Δ.. (1986) *Κοινωνικές και νομικές αντιλήψεις για το παιδί τον πρώτο αιώνα του νεοελληνικού κράτους*. (Δωδώνη).

Μάουρερ Γκέοργκ Λούντβιχ (1835) *Ο ελληνικός λαός: Δημόσιο, Ιδιωτικό και Εκκλησιαστικό Δίκαιο από την έναρξη του αγώνα για την ανεξαρτησία ως την 31 Ιουλίου 1834*, Χαϊδελβέργη 1835, μτφρ. Όλγας Ρομπάκη. (Αθήνα, Τολίδης).

Μαυροσκούφης, Δ. (1996) *Εκπαίδευση και εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα 1821-1832*. (Θεσσαλονίκη).

Μπαμπούνης, Χ. Ν. (1999) *Η Εκπαίδευση κατά την Καποδιστριακή Περίοδο. Διοικητική Οργάνωση και Εκπαιδευτική Λειτουργία*. (Αθήνα, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων).

Μπουζάκης, Σήφης (1987) *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-1985)*. (Αθήνα, Gutenberg).

Πετρόπουλος Ι., Κουμαριανού Α. (1982) *Η Θεμελίωση του Ελληνικού Κράτους, Οθωνική Περίοδος 1833 – 1843*. (Αθήνα, Παπαζήσης).

Ραγκαβής, Αλ. (1895) *Απομνημονεύματα*, τ. Β' εν Αθήναις.

Σακκής, Δ. Α. (1997) *Η Εκπαίδευση στις Νοτιοδυτικές Κυκλάδες κατά την Α' Οθωνική περίοδο (1833- 1843)*. (Αθήνα, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων).

Σακκής, Δ.Α. (2001) *Νεοσύστατο Ελληνικό Κράτος (1833-1848): οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνιστώσες της εκπαιδευτικής πραγματικότητας*, τ. Α'. (Αθήνα, Τυπωθήτω).

Σακκής, Δ. Α. «Εκπαιδευτικές διαστάσεις του ελληνικού ευεργετισμού κατά τον ΙΘ' αιώνα», *Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Συνεδρίου Κυθηραϊκών Μελετών* (υπό δημοσίευση).

Sakkis, D.A. (2003), "Cultural patriotism in the Southern Balkans: The Case of Greece (1833-1848)", *Balkan Studies*, Volume 41, No 1-2.

Σακκής, Δ. Α., Αντωνίου, Α. Α. (2008) *Όψεις της Νεοελληνικής Ιστορίας, 1833-1945, Κοινωνία-Οικονομία-Εκπαίδευση*. (Αθήνα, Gutenberg).

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Γ.Α.Κ. = Γενικά Αρχεία του Κράτους, Οθωνικό Αρχείο, Γραμματεία Εκκλησιαστικών και Παιδείας, κλάδος Β' (Παιδείας).

Θ. = Θυρίς

Φ. = Φάκελος

Έγγρ. αριθ. πρωτ. = Έγγραφο αριθμός πρωτοκόλλου (παραλαβής).

¹Βιβλιοθήκη Γενικών Αρχείων του Κράτους (Διεύθυνση Ν. Καραπιδάκης), *Δημόσια Αρχεία - Αρχειακές Συλλογές*, αρ. 17, (Ιούνιος 1989-Μάρτιος 1990), Αθήνα 1990.